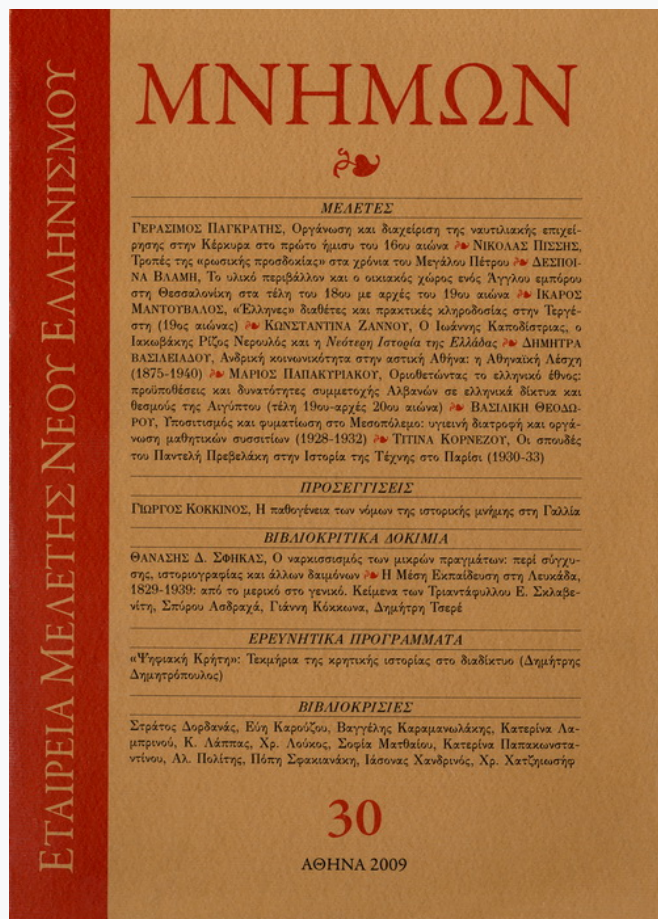

Μνήμων

Τόμ. 30 (2009)

Η Μέση Εκπαίδευση στη Λευκάδα 1829-1939: από το τοπικό στο γενικό

Mnimon Mnimon

doi: [10.12681/mnimon.90](https://doi.org/10.12681/mnimon.90)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Mnimon, M. (2011). Η Μέση Εκπαίδευση στη Λευκάδα 1829-1939: από το τοπικό στο γενικό: ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ, Τεκμηρίωση και χαρτογράφηση της Μέσης Εκπαίδευσης στη Λευκάδα (1829-1929) ΣΠΥΡΟΣ Ι. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Από το ποσοτικό στο ποιοτικό
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ, Ένα υβριδικό δημοσίευμα του ΙΑΕΝ, συνδυαστική απάντηση στο «δίλημμα»: έντυπο ή ψηφιακό βιβλίο
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΠ. ΤΣΕΡΕΣ, Ο απόλογος του ερευνητή και του συγγραφέα. *Μνήμων*, 30, 337-357. <https://doi.org/10.12681/mnimon.90>

Η ΜΕΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗ ΛΕΥΚΑΔΑ 1829-1929: ΑΠΟ ΤΟ ΤΟΠΙΚΟ ΣΤΟ ΓΕΝΙΚΟ

Δημήτρης Σπ. Τσερές, *Η Μέση εκπαίδευση στη Λευκάδα 1829-1929. Επεξεργασμένα στοιχεία για τους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές με τη βάση δεδομένων σε CD-ROM. Κατάλογος του Αρχείου του Γυμνασίου και του Ελληνικού Σχολείου, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, αρ. 43. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα 2006, 8ο, 419σ.+CD-ROM.**

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΚΑΙ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΗ ΛΕΥΚΑΔΑ (1829-1929)

Το 1994 ο ιστορικός της Λευκάδας Πάνος Γ. Ροντογιάννης (1911-1996) κυκλοφόρησε το τελευταίο του βιβλίο, *Η Εκπαίδευση στη Λευκάδα 1613-1950* και στις 378 σελίδες του μας έμαθε πολλά για τη λευκαδίτικη εκπαίδευση, όχι μόνο γιατί πριν από αυτό το βιβλίο δεν ξέραμε παρά μόνο όσα ο ίδιος είχε γράψει το 1980 και το 1982 στη δίτομη *Ιστορία της Νήσου Λευκάδος*, αλλά γιατί προσέγγιζε με διεισδυτικότητα και κριτικό λόγο τη σύνθετη εκπαιδευτική διαδικασία στη διαχρονία, την οποία άλλωστε και ο ίδιος είχε υπηρετήσει με πάθος και επιτυχία, όπως μαρτυρούν όσοι μαθήτευσαν κοντά του. Στηρίχτηκε

---

* Τα τέσσερα κείμενα που ακολουθούν, διαβάστηκαν στην παρουσίαση του βιβλίου στο Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Λευκάδας στις 9 Μαΐου 2009, σε εκδήλωση που οργάνωσε το ΙΑΕΝ και παρακολούθησαν εκπρόσωποι των αρχών και πολίτες της Λευκάδας και της Αχαρνιάς.

στο αρχειακό υλικό για την Εκπαίδευση, του Ιστορικού Αρχείου Λευκάδας και στο Αρχείο του Γυμνασίου και του Ελληνικού Σχολείου, που φυλασσόταν στο Γυμνάσιο Λευκάδος, αλλά και τις έντυπες πηγές και τα βοηθήματα και ακόμη τις προφορικές μαρτυρίες και πληροφορίες που συγκέντρωνε από το 1945 στο πλαίσιο της ισόβιας έρευνάς του για την ιστορική πορεία της Δημοτικής και της Μέσης εκπαίδευσης στη Λευκάδα. Ειδικότερα για το Γυμνάσιο και το Ελληνικό Σχολείο έγραψε την ιστορία τους, προσπαθώντας να κατανοήσει την πορεία του σχολικού θεσμού όπως την προέβλεπε το νομικό πλαίσιο του Ιονίου Κράτους της αγγλικής προστασίας και οι νόμοι του ελληνικού κράτους μετά την Ένωση, και συγχρόνως να φωτίσει την εσωτερική ζωή των σχολείων: δάσκαλοι και μαθητές, διδασκόμενα μαθήματα και σχολικά βιβλία, εγγραφές και εξετάσεις, μισθοδοσία δασκάλων και καθηγητών, διδασκτήρια, σχέσεις των σχολείων με την κοινωνία. Η εξιστόρηση, το «χρονικό» όπως το ονόμασε, έγινε με περιοδολόγηση που αντιστοιχεί στις θητείες των διευθυντών των σχολείων και υποστηρίζεται από πλήθος ελεγμένων συνήθως πληροφοριών. Η αναζήτηση της προόδου ή της οπισθοχώρησης, από θητεία σε θητεία διευθυντή, ήταν το ζητούμενο και όταν οι πηγές το επέτρεπαν αναζητήθηκε η απάντηση στο βασανιστικό ερώτημα, πόσο η παρεχόμενη εκπαίδευση ήταν ουσιαστική και αποτελεσματική για τη μόρφωση των παιδιών και ποιες ήταν κάθε φορά οι αιτίες για το θετικό ή το αρνητικό αποτέλεσμα. Ο Ροντογιάννης με συνείδηση της προσφοράς αλλά και των ορίων του βιβλίου του και δάσκαλος ως το τέλος, δεν παρέλειψε, ως απερχόμενος, να προκαλέσει τους μεταγενέστερους: «έκαμα ό,τι μπορούσα, άλλοι ας κάμουν καλύτερα».

Το πόσο ορθοτόμησε άλλη μια φορά ο Ροντογιάννης, το ομολογεί ο συγγραφέας του βιβλίου που παρουσιάζουμε, κατ' εξοχήν αρμόδιος αφού φωτίστηκε και οδηγήθηκε από το βιβλίο αλλά και εντόπισε τα ίχνη της έρευνάς του στις πηγές και τα βοηθήματα, καθώς πάτησε τις ίδιες στράτες.¹ Δεν έχουμε πάντως αλλαγή σκυτάλης γιατί ο Δημήτρης Τσερές είχε ξεκινήσει πολύ νωρίτερα, από το 1994, την προσέγγιση της Μέσης Εκπαίδευσης στη Λευκάδα ελαυνόμενος από τον πόθο του ειδέναι για ένα θεσμό στον οποίο μαθήτευσε (1960-1966) και υπηρέτησε από το 1974 ως εκπαιδευτικός. Από την απλή ανάγνωση των τεκμηρίων που ήταν αποθηκευμένα στο Αρχείο του Γυμνασίου πέρασε στην περισυλλογή και την καταγραφή όλου του σωζόμενου αρχειακού υλικού, που παρήγαγε το Γυμνάσιο και το Ελληνικό Σχολείο κατά τη λειτουργία τους. Η συστηματική μελέτη του αρχειακού υλικού τον οδήγησε στην επιλογή να αναλά-

1. Βλ. και το νέο του δημοσίευμα: Δημήτρης Σπ. Τσερές, «Ιστορώντας τη λογιούννη και την εκπαίδευση», *Πρακτικά του Συνεδρίου Η Λευκάδα και οι ιστορικοί της 19ος-20ός αι.*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Λευκάδας, Γιορτές Λόγου και Τέχνης, Λευκάδα 5-7 Αυγούστου 2008, Επιμέλεια Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Αθήνα 2009, σ. 189-208, κυρίως 204-208.

βει τη συστηματική επεξεργασία του υλικού και αρχικά να αποκομίσει όλες τις πληροφορίες για το εκπαιδευτικό προσωπικό. Είμαστε στο 2000 και η Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, που οργάνωσε στην Αθήνα εκδήλωση-αφιέρωμα στο Γυμνάσιο Λευκάδας με κεντρικό ομιλητή τον Ντίνο Σολδάτο, «Δάσκαλοι που έμειναν στη μνήμη και στην καρδιά μας», αναφορά σε δέκα καθηγητές του Γυμνασίου από το 1920 ως το 1970, του πρότεινε να περιλάβει στα δημοσιεύματα του *Αφιερώματος στο Γυμνάσιο Λευκάδος* (2002) τον αναλυτικό κατάλογο των εκπαιδευτικών που υπηρέτησαν από το 1806 ως το 1960 στο Προκαταρκτικό, στο Γυμνάσιο και στο Ελληνικό Σχολείο. Ο κατάλογος που τυπώθηκε σε 145 σελίδες του *Αφιερώματος*, συμπληρωμένος με στοιχεία από τα αρχεία του Υπουργείου Παιδείας, του Ελεγκτικού Συνεδρίου και άλλων αρχείων είναι αναλυτικός και περιέχει στοιχεία για τον ιδιωτικό και κυρίως τον δημόσιο βίο 300 λειτουργών, όταν οι αντίστοιχοι επιγραμματικοί κατάλογοι του Ροντογιάννη δεν ξεπερνούν τους 125 λειτουργούς.

Η συνάντησή του με το Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, στο πρόγραμμα του οποίου εντάχθηκε το 2002, ανέβασε τον πήχη των προσδοκιών παρόλο που ο τίτλος της ερευνητικής του πρότασης ήταν συγκρατημένος: «Το Αρχείο του Ελληνικού Σχολείου και του Γυμνασίου Λευκάδος (1829-1980). Κατάλογος και επεξεργασμένα στοιχεία». Οι επιδιώξεις παρέμειναν τεκμηριωτικές, αναβαθμισμένες όμως με τον στόχο της επεξεργασίας τους και τον απώτερο σκοπό της «ανάγνωσης» των επεξεργασμένων στοιχείων σε ένα κείμενο ιστορικής γραφής. Χρειάστηκαν τέσσερα χρόνια έρευνας, σεμιναριακού διαλόγου, δοκιμών και συγγραφικής έντασης για να φθάσουμε στη συγγραφή και την έκδοση του βιβλίου.

Ας αρχίσουμε να παρουσιάζουμε τα περιεχόμενά του από το τέλος, το τρίτο μέρος του βιβλίου με τον αναλυτικό κατάλογο των περισωθέντων του Αρχείου του Γυμνασίου και του Ελληνικού Σχολείου (1829-1980), 151 κατάστιχα στα οποία καταγράφηκαν οι πράξεις των δύο σχολείων για ενάμιση αιώνα. Τα λυτά χαρτιά, της αλληλογραφίας κυρίως των σχολείων, καταστράφηκαν παλαιότερα αφού ούτε και ο Ροντογιάννης δεν τα πρόλαβε. Ο συγγραφέας κατάρτισε έναν αναλυτικό κατάλογο των 151 καταστίχων σύμφωνα με τους κανόνες της αρχειονομίας και της κωδικολογίας, χρήσιμο για την κατανόηση της χρήσης του κάθε τεκμηρίου και του περιεχομένου του, άρα και της πληροφοριοδοτικής του ικανότητας για την ιστορία του σχολείου.

Η βάση δεδομένων που συγκροτήθηκε, στηρίχτηκε στην αποδελτίωση κάθε πληροφορίας του Αρχείου, αλλά και άλλων πηγών και βοηθημάτων για τους δασκάλους και τους μαθητές. Ο κατάλογος των καθηγητών και των δασκάλων έγινε πληρέστερος, ως προς τα πρόσωπα, ενώ νέες πληροφορίες επέφεραν συμπληρώσεις και διορθώσεις στα στοιχεία για κάθε λειτουργό. Οι πίνακες καθηγητών και δασκάλων κατά Σχολείο (Γυμνάσιο 1829-1960, Ελληνικό Σχολείο

1866-1929), κατά σχολικό έτος και κατά λειτουργό, καθορίζουν τη διάρθρωσή του. Για το μαθητικό δυναμικό η βάση οργανώθηκε κατά σχολείο, κατ' έτος και τάξη αλλά και κατά μαθητή για όλα τα έτη των σπουδών και των τάξεων στις οποίες γράφθηκε. Εκτός από το ονοματεπώνυμο και το πατρώνυμο περιλαμβάνει τον τόπο καταγωγής, το επάγγελμα του πατέρα, τα χρόνια φοίτησης κατά τάξη, την ηλικία, τη διαγωγή και το ετήσιο αποτέλεσμα. Παράλληλα υπάρχει πίνακας των μαθητών κατά σχολικό έτος με τα ίδια στοιχεία για κάθε μαθητή. Η βάση δεδομένων διδακτικού προσωπικού και μαθητικού δυναμικού κρίθηκε απαραίτητο να είναι στη διάθεση της έρευνας αλλά και κάθε αναγνώστη. Σε παλιότερους καιρούς θα μπορούσε να τον τυπώσει και να προσφέρει στους ερευνητές ένα χρήσιμο ευρετήριο. Η επανάσταση της πληροφορικής μας έδωσε τη δυνατότητα της αποτύπωσης σε ένα δίσκο όπου η ενσωματωμένη μηχανή αναζήτησης δίνει τη δυνατότητα πολλαπλών δυναμικών αναζητήσεων και συνδυασμών. Το περιεχόμενο του CD-ROM το ανεβάσαμε και στον πλούσιο διαδικτυακό κόμβο του προγράμματος (iaen.gr) για εύκολη δωρεάν πρόσβαση αλλά και για να υπάρχει το περιεχόμενό του προσιτό από ένα σύστημα όπως το Internet, που θα εκσυγχρονίζεται και θα προσαρμόζεται στις τεχνολογικές εξελίξεις, ενώ για το CD-ROM μετά από μερικά χρόνια ίσως να μην υπάρχει τεχνολογία για τη χρήση του.

Από τα δεδομένα της βάσης του διδακτικού προσωπικού και του μαθητικού δυναμικού ο συγγραφέας κατάρτισε 52 πίνακες αριθμητικούς, που είναι ενσωματωμένοι στο πρώτο μέρος του βιβλίου, την ιστορική εισαγωγή, όπου το επεξεργασμένο τεκμηριωτικό υλικό καλείται να απαντήσει στα απαιτητικά ερωτήματα του ιστορικού. Τις απαντήσεις και τη συζήτησή τους διευκολύνουν τα 102 γραφήματα του δευτέρου μέρους, που εικονοποιούν τα ποσοτικά δεδομένα των πινάκων και γενικότερα τα επεξεργασμένα στοιχεία των τεκμηρίων.

Στο πρώτο μέρος του βιβλίου μετά από μια μικρή ιστορική εισαγωγή για την εκπαίδευση στο Ιόνιο Κράτος επί αγγλικής προστασίας και στο ελληνικό κράτος μετά την Ένωση, επιχειρείται η συζήτηση, η «ανάγνωση» των δεδομένων της έρευνας, των πινάκων που καταστρώθηκαν και τα γραφήματα που τους αναπαριστούν.

Του διδακτικού προσωπικού εξετάζονται τα προσόντα και η κατάρτιση σε σχέση με όσα προέβλεπε κάθε φορά ο νόμος, αναβαθμίζοντάς τα. Εξετάζονται ο αριθμός και οι ειδικότητες των εκπαιδευτικών στα σχολεία της Λευκάδας, που αυξάνονται σταθερά, ενώ οι ειδικότητες των φιλολογικών μαθημάτων κερδίζουν έδαφος, παρόλο που στα τελευταία χρόνια του Ιονίου Κράτους κέρδιζε μια πρακτικότερη κατεύθυνση στην εκπαίδευση.

Οι καθηγητές που κατάγονται από τόπους εκτός Λευκάδας υπερτερούν των Λευκαδίων, παρόλο που η διαφορά μετριάζεται όταν συγκρίνονται οι κατ' έτος παρουσίες, εξαιτίας της ισόβιας σχεδόν θητείας στη Λευκάδα των ντόπιων

καθηγητών. Στο Ελληνικό Σχολείο οι Λευκαδίτες δάσκαλοι υπερτερούν και αριθμητικά.

Στο μαθητικό δυναμικό εξετάζεται η δυνατότητα πρόσβασης στα σχολεία της Μέσης εκπαίδευσης και της εσωτερικής πορείας των μαθητών (προαγωγή, απόρριψη, διακοπή φοίτησης) και ο συγγραφέας συμπεραίνει, ότι σε απόλυτη σύγκριση, τα αποτελέσματα βελτιώνονται, παρόλες τις ενδιάμεσες καθυστερήσεις, που οφείλονται σε συγκυριακά φαινόμενα και ερμηνεύονται. Σε σύγκριση με το πανελλήνιο ποσοστό το μαθητικό δυναμικό της Μέσης εκπαίδευσης στη Λευκάδα αυξάνεται με εντονότερους ρυθμούς κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, αντίθετα με την υποχώρηση που παρουσιάζεται στην Ελλάδα την περίοδο 1911-1930. Τα ποσοστά βέβαια της Λευκάδας είναι κατώτερα από τα ποσοστά των περισσότερων ελληνικών περιοχών και η επιστημονικά παραδεκτή ερμηνεία, ότι αυτό οφείλεται στην άρνηση της επτανησιακής γαιοκτητικής αριστοκρατίας να στείλει τα παιδιά της στα σχολεία, φαίνεται να μην ισχύει στη Λευκάδα και στους Παξούς, όπου το γαιοκτητικό σύστημα ήταν χαλαρότερο.

Η δυνατότητα πρόσβασης των παιδιών στη Μέση εκπαίδευση σχετίζεται με την κοινωνική τους προέλευση και οι μετρήσεις έδειξαν ότι μεγαλύτερες δυνατότητες έχουν τα παιδιά των οικονομικά και κοινωνικά προνομιούχων στρωμάτων: των κτηματιών, των εμπόρων, των υπαλλήλων και των ελεύθερων επαγγελματιών υψηλού κύρους (δικηγόροι, γιατροί). Στη διαχρονία βέβαια ανέβηκαν τα ποσοστά των ασθενέστερων κοινωνικών ομάδων ενώ το ποσοστό των παιδιών των γαιοκτημόνων είναι μεγάλο, αντίθετα με τη γενική παράδοση ότι στα Επτάνησα οι γαιοκτήμονες συχνά δεν έστελναν τα παιδιά τους στα δημόσια σχολεία.

Στο ευαίσθητο θέμα της φοίτησης των κοριτσιών στο Ελληνικό Σχολείο και στο Γυμνάσιο πρέπει να σημειώσουμε ότι οι πρώτες εγγραφές έγιναν τα 1898-99 στο Ελληνικό Σχολείο και το 1901-1902 στο Γυμνάσιο. Οι δυσκολίες πρόσβασης των θηλέων οφείλονταν σε οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτισμικούς λόγους. Πιο δύσκολη ήταν για τα κορίτσια των φτωχότερων στρωμάτων της πόλης των λαϊκών τάξεων και των απομακρυσμένων από την πόλη αγροτών. Σε νοοτροπικούς λόγους οφείλεται η υστέρηση των κοριτσιών των γαιοκτημόνων και των κληρικών, ιδιαίτερα στις εγγραφές στο Γυμνάσιο.

Δυο λόγια για την καταγωγή των μαθητών. Οι μαθητές από την πόλη υπερτερούν σε εγγραφές από τους μαθητές της υπαίθρου. Οι λόγοι είναι οικονομικοί, κοινωνικοί και πολιτισμικοί και είναι ευνόητοι. Με την πάροδο του χρόνου τα παιδιά από τον αγροτικό χώρο πληθαίνουν και στη δεκαετία του 1920 εξισώνονται με τα παιδιά της πόλης. Η άνοδος του αριθμού των μαθητών από την Αχαρνανία κάνει τα παιδιά του αγροτικού κόσμου να υπερτερούν. Είναι μια μεταβολή που μπορούμε να τη συνδέσουμε ευθέως με τις αλλαγές στην οικονομική και κοινωνική ζωή. Μιλήσαμε για την Αχαρνανία. Πάντοτε ήταν (και είναι) οικονομική ενδοχώρα για τη Λευκάδα. Από τη δεκαετία του 1910 ανα-

δεικνύεται και σχολική ενδοχώρα, καθώς οι Ακαρνάνες μαθητές από τον μέσο όρο 10 εγγραφών του 19ου αιώνα αγγίζουν τις 20 εγγραφές και στο τέλος της δεκαετίας του 1920 τις 30 εγγραφές. Οι εισροές μαθητών από τα άλλα νησιά του Ιονίου είναι αναμενόμενες ενώ της Πρέβεζας είναι υπολογίσιμες.

Η σχέση της κοινωνικής προέλευσης των μαθητών και της σχολικής τους επίδοσης, δεν μπορεί εύκολα να προσδιοριστεί γιατί στα παιδιά των αγροτών και των λαϊκών τάξεων της πόλης γινόταν προεπιλογή των παιδιών «που έπαιρναν τα γράμματα», καθώς δεν ήταν αυτονόητη η δυνατότητα των γονέων τους να στηρίζουν τη φοίτησή τους στο Ελληνικό Σχολείο και το Γυμνάσιο της πολυέξοδης και απομακρυσμένης πόλης ή είχαν ανάγκη να τα απασχολήσουν στις αγροτικές κυρίως εργασίες. Επομένως δεν μπορεί να είναι αιτιώδης η σχέση της κοινωνικής προέλευσης και της σχολικής επίδοσης, παρόλο που η κοινή αντίληψη ήθελε τα αγροτόπαιδα και τα φτωχόπαιδα να έχουν καλύτερες επιδόσεις.

Τελειώνοντας θέλω να σημειώσω ότι οι σύντομες και ξερές απαντήσεις των συμπερασμάτων από τα επιμέρους κεφάλαια, σίγουρα αδικούν το σημαντικό βιβλίο που παρουσιάζουμε. Τα εξακριβωμένα ποσοτικά στοιχεία και οι επί μέρους ποιοτικές προσεγγίσεις του είναι απαντήσεις στα ερωτήματα του ιστορικού για τις κοινωνικές παραμέτρους που όριζαν στη διαχρονία τη σύνθεση του διδακτικού προσωπικού των σχολείων της Μέσης εκπαίδευσης στη Λευκάδα και του μαθητικού δυναμικού, την κοινωνική προέλευση, την καταγωγή, το φύλο και τη σχολική επίδοση. Οι αναγνώστες και κριτές του βιβλίου μπορούν να θέσουν και αυτοί τα ερωτήματά τους στο επεξεργασμένο αρχειακό υλικό, που υπάρχει στο CD-ROM, αλλά και τους πίνακες και τα γραφήματα του βιβλίου και να χαρούν τις υπομνηματισμένες εικόνες και φωτογραφίες του. Ένα βιβλίο, το οποίο, χωρίς ρητορείες και παρακινδυνευμένες υποθέσεις, προσφέρει αιτιολογημένες απαντήσεις για το σχολικό φαινόμενο σε τοπικό επίπεδο, που δεν ξεκόβεται από το ευρύτερο και το γενικό, αλλά επισημαίνει τις ταυτίσεις και τις εξαιρέσεις από τον κανόνα του, στο μεγάλο ιστορικό χρόνο ενός αιώνα λευκαδίτικης ιστορίας, με κοινωνικές και πολιτικές συνέχειες και ανατροπές. Έχω τη γνώμη ότι μετά την ανάγνωσή του μπορούμε καλύτερα να καταλαβαίνουμε τη συμβολή της εκπαιδευτικής διαδικασίας τόσο στη διατήρηση των κοινωνικών παραδόσεων και αυθεντιών, όσο και στην εξέλιξη της κοινωνίας με ρήξεις και ανατροπές στη μακρά χρονική διάρκεια. Αυτή είναι η συνεισφορά της ιστορίας στη πνευματική καλλιέργεια των πολιτών και της κοινωνίας, και το βιβλίο που παρουσιάζουμε νομίζω ότι διεκδικεί άξια την αναγνώριση ότι υπηρετεί αυτούς τους αναβαθμούς.

ΣΠΥΡΟΣ Ι. ΑΣΔΡΑΧΑΣ

ΑΠΟ ΤΟ ΠΟΣΟΤΙΚΟ ΣΤΟ ΠΟΙΟΤΙΚΟ

Ο φίλος μου Δημήτρης Τσερές είναι άτομο πολυτάλαντο και χθόνιο: πολυτάλαντο, όχι μόνο γιατί δοκιμάζει τις δυνάμεις του σε διαφορετικά είδη λόγου, αλλά και γιατί η βιωτική του εκφράζεται με μια βαθύριζη εσωτερίκευση του συλλογικού τελετουργικού, είτε τούτο είναι τραγούδι και ψαλμός, είτε τούτο είναι χορός και ρυθμός· χθόνιο, γιατί αναβλασταίνει από δύο πατρίδες που τις βιώνει με ένταση, την Ακαρνανία και τη Λευκάδα και ακόμη γιατί η ανθρωπιστική του παιδεία τον φέρνει σε μια συναίρεση του μακρού χρόνου στο τώρα – γι' αυτό και τα συντρίμια του αρχαίου λόγου εμφιλοχωρούν στα πεζά και στα έμμετρα κείμενά του, χωρίς να είναι απλώς εμβόλιμα.

Παράλληλα με τα έργα της δημιουργικής γραφής, δηλαδή τα λογοτεχνικά, τον απασχολούν και άλλα: πρόκειται για μια ιστοριογραφία που στα λογοτεχνικά του γραφτά ενοφθαλμίζεται ως αφηρημένη ή αφαιρετική ιστορία. Το ιστοριογραφικό του έργο επικεντρώνεται στα πνευματικά φαινόμενα της δεύτερης πατρίδας του, της Λευκάδας: όχι όλα τα φαινόμενα, αλλά κατά κύριο λόγο τα εκπαιδευτικά και κατά δεύτερο ορισμένα από τα πρόσωπα της πνευματικής της ζωής: κοινό χαρακτηριστικό αυτών των ιστοριογραφικών προσανατολισμών είναι η εξαντλητική έρευνα αρχείων, όταν πρόκειται για την εκπαίδευση, εξαντλητική βιβλιογράφηση, όταν πρόκειται για τον Δήμο Μαλακάση (1923-1997). Από κοντά, διαφορετικού τύπου πρόβαση ως προς τα άλλα ζητήματα, όταν λόγου χάρη πρόκειται για τον Πανταζή Κοντομίχη (1924-2005).

Ως προς το μείζον ιστοριογραφικό του έργο που παρουσιάζουμε σήμερα, θα πρέπει να επισημάνω την ευτυχή σύμπτωση αρχειακού και ιστορικού. Η βασική του πηγή είναι ενιαία, ένα σχολικό αρχείο: το έχει αναγάγει σε ιστοριογραφική δυνατότητα θεωρώντας το ως ένα «κλειστό» σύνολο που μπορεί, ωστόσο, να εκβάλει σε ζητήματα που δεν ανήκαν στις προθέσεις του αρχείου αυτού – σχεδόν «τυφλό» γραφειοκρατικό όργανο. Για όλα αυτά θα μιλήσουμε. Θα ήθελα μόνο να πω εξ αρχής πόσο σημαντικό είναι να γίνεται λόγος για ένα βιβλίο που αφορά τη γενέτειρα στην ίδια –εδώ πόλη της Λευκάδας, όπου υπήρξαν και υπάρχουν τα σχολεία, για τα οποία μας κάνει τεκμηριωμένο και συνεκτικό λόγο και στα οποία ο ίδιος δίδασκε εμπνευσμένα και μεθοδικά, καθώς μου λένε. Σημαντικό, όχι αποκλειστικά γιατί τα σχολεία είναι λευκαδίτικα, αλλά και γιατί τα σχολεία αυτά εκφράζανε μια δικτύωση, ένα συνεχές, που υπερέβαινε την πόλη και το νησί της Λευκάδας, για να επεκταθεί στην απέναντι στεριά, κυρίως την ακαρνανική, αλλά και στο ενδιάμεσο νησί, ανάμεσα στην Κεφαλονιά και στη Λευκάδα, το Θιάκι. Αλλιώς, τα λευκαδίτικα σχολεία μετέγραφαν με τη σύνθεση του

μαθητικού τους δυναμικού μια παμπάλαη πληθυσμική διακίνηση και ώσμωση που άφησε τα χνάρια της στα οικογενειακά ονόματα και στις γεωγραφικές κατανομές. Ως αργά η ακαρνανική στεριά, το Ξηρόμερο, δεν διέθετε σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: όσοι ήθελαν να προκόψουν τα παιδιά τους, τα έστελναν στη Λευκάδα, όπως και οι ίδιοι πήγαιναν σ' αυτή για να ασκήσουν τα επαγγέλματά τους —και παλιότερα για να βρουν καταφύγιο— ανάμεσα στα οποία επαγγέλματα και τα ελευθέρια, που προϋπόθεταν ανώτερες σπουδές ή και θεσμικές δεξιώσεις, όπως τα δικαστήρια. Αυτής της παλιάς και ανατροφοδοτούμενης διακίνησης αναβλάστημα είναι ο Δημήτρης Τσερές με πολλούς άλλους συνομηλίκους και προγενέστερους του.

Η σημερινή όμως σύναξη δεν έγινε για να μιλήσουμε αποκλειστικά για το άτομό του, αλλά για το πολύμορφο και ευρύχωρο βιβλίο του. Πριν πω δυο λόγια γι' αυτό, ας υπομνήσω ότι ανήκει σε ένα ευρύτερο ιστοριογραφικό σχέδιο που το διατύπωσε, έφερε (και ίσως συνεχίσει να φέρει) σε πέρας το «Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας» (ΙΑΕΝ). Δεν θα πω τίποτε ως προς αυτό. Τα απαραίτητα θα τα βρείτε στο απολογιστικό φυλλάδιο του ΙΑΕΝ (1983-2009)² που θα πάρετε στο τέλος της εκδήλωσής μας, επιμελημένο από τον Τριαντάφυλλο Ε. Σκλαβενίτη, ο οποίος από πολύ νωρίς επωμίστηκε όλο το πολυσύνθετο βάρος της υλοποίησης αυτού του σχεδίου. Θα πω μόνο, ότι το σχέδιο αυτό ανταποκρίθηκε εν πολλοίς στο σκοπό του, δηλαδή στην ανάδειξη της μεταβαλλόμενης μέσα στο χρόνο έννοιας και πραγματικότητας των παιδικών και νεανικών ηλικιών. Κι αυτό μέσα από ποικίλους δρόμους, ανάμεσα στους οποίους η εκπαίδευση έλαβε πρωτεύουσα θέση. Σ' αυτό το εξειδικευμένο πεδίο παρατήρησης ανήκει και το βιβλίο του Δ. Τσερέ.

Το βιβλίο έχει μακρόσυρτο τίτλο: αναγράφω τον κύριο: *Η Μέση Εκπαίδευση στη Λευκάδα (1829-1929)*. Μια εκατονταετία λοιπόν. Η εναρκτήρια χρονολογία θα μπορούσε να ισχύσει και για την υπόλοιπη, συγκροτούμενη τότε, ελληνική επικράτεια: όμως εδώ πρόκειται για μια οιονεί επικράτεια, εκείνη του Κράτους των Ηνωμένων Ιονίων Νήσων που κρατήθηκε ως βρετανικό προτεκτοράτο ως το 1864. Πρόκειται, συνεπώς για παράλληλους βίους, που ο επτανησιώτικος, άρα και ο λευκαδίτικος, θεσμοθετεί όχι την ελληνότροπη, αλλά την ελληνική του εκπαίδευση. Στο βιβλίο, με άλλα λόγια, η τοπικότητα νοείται μέσα στους ιδιάζοντες πολιτικούς του όρους: το ερώτημα είναι αν η Ένωση τους κατάργησε ως βιωματικότητα. Το βιβλίο, με τον τρόπο του δίνει απάντηση και ως προς αυτό.

Πριν προχωρήσω, ας θυμήσω, επαναλαμβάνοντας τα λόγια του συγγραφέα,

2. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, *Ερευνητικό Πρόγραμμα. Διεθνή Συνέδρια. Διαρκές Σεμινάριο. Δημοσιεύματα 1983-2009*, δεύτερη έκδοση, Αθήνα 2009, 47σ.

ότι το δικό του πεδίο έρευνας είχε ήδη, όχι απλώς προετοιμασθεί, αλλά αναχθεί σε σύνθεση με το έργο του Πάνου Γ. Ροντογιάννη, *Η Εκπαίδευση στη Λευκάδα 1631-1950*, Αθήνα 1994. Ο Τσερές διαφοροποίησε τον τρόπο της έρευνάς του επικεντρώνοντας σε δύο κύριους άξονες: α) στην πρόσληψη των αρχείων των σχολείων ως συνόλων με τη δική τους τεχνική και, συνεπώς, λογική, και β) στην ποσοτική προσέγγιση των δεδομένων τους. Φιλόπατρις και εραστής της μνήμης καθώς είναι, διάσωσε σε ονομαστική βάση το περιεχόμενο των αρχείων αυτών ενσωματώνοντας στο βιβλίο του έναν ηλεκτρονικό δίσκο που καθιστά δυνατή την ανάκληση των ονομάτων: έτσι, όποιος θέλει να ιδεί τη μαθητική φάση των προγόνων και των συγγενών του, με μια λέξη όλον τον σχολικό πληθυσμό, διδάσκοντες και διδασκόμενους, μπορεί να ικανοποιήσει τις ζητήσεις του προστρέχοντας σ' αυτόν τον δίσκο που εξυπηρετεί λόγιες σκοπιμοθηρικές αλλά και βιωματικές ανάγκες· για τους περισσότερους ίσως κυρίως αυτές. Ο Τσερές, λοιπόν, εφαρμόζει ποσοτικές μεθόδους, αλλά μέσα απ' αυτές ανάγεται στο ποιοτικό, δηλαδή, στην περίπτωσή του, στο κοινωνικό.

Ας δούμε την κατασκευή, και πίσω απ' αυτή την κατασκευαστική αντίληψη που τη διέπει, τη «φιλοσοφία της σύνθεσης», όπως είχε πει ένας ποιητής: όχι για να περιγράψουμε ή για να συνοψίσουμε το βιβλίο, αλλά να υποσημάνουμε το νοηματικό του νήμα και να υπομνήσουμε ορισμένες από τις απολήξεις του. Δηλώνω από τώρα ότι δεν πρόκειται να ασχοληθώ με το ζήτημα, αν η στατιστική εξεικόνιση του ποσοτικού είναι πληθωρική και επικαλυπτόμενη από τα γραφήματα ή όχι· νομίζω ότι μια τέτοια συζήτηση θα ήταν επουσιώδης. Εκείνο που θα προσπαθήσω να συζητήσω είναι, αν το βιβλίο αυτό είναι ένα πρότυπο, ένα μοντέλο, για συναφείς έρευνες, αρχειακές και συνάμα ιστοριογραφικές: σπεύδω από τώρα να πω ότι είναι· παρέλκει, για σήμερα το συνέκδρομό του, με ποιους δηλαδή τρόπους ένα μοντέλο που προκύπτει από τη μελέτη μιας «περίπτωσης» υποβάλλει τους τρόπους διαχείρισης διαφορετικού τύπου τεκμηρίων και πραγμάτευσης γενικότερων αλλά ομοειδών φαινομένων.

Επαναλαμβάνοντας ότι δεν πρόκειται να συνοψίσω το πολυσέλιδο βιβλίο, ας επισημάνω ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του, δηλονότι το συγκριτισμό: συγκριτισμός με βάση τα ποσοτικά δεδομένα, τη φυλετική της σύνθεση και την βαθμίδα εκπαίδευσης, συγκριτισμός σε σχέση με το εθνικό σύνολο και τις επιμέρους γεωγραφικές του συνιστώσες. Η Λευκάδα, αλλά και όλη η Επτάνησος, δίνει ένα μαθητικό πληθυσμό που υπολείπεται ποσοστιαίως από τον αντίστοιχο εθνικό, συμπίπτει όμως με ορισμένες γεωγραφικές του συνιστώσες. Οι εξηγήσεις έχουν να κάμουν με την ίδια τη σύσταση των πηγών, αλλά και με τις υποθέσεις έρευνας: ο Τσερές δείχνει ότι δεν μπορούμε να υιοθετήσουμε μία και αποκλειστική, για παράδειγμα την εκτός δημόσιας εκπαίδευσης πνευματική διαμόρφωση των κυρίαρχων κοινωνικών élites.

Άλλο χαρακτηριστικό της πραγμάτευσης του Δημήτρη Τσερέ είναι ο διά-

λογος: διάλογος κυρίως με τις αρχειακές του πηγές και, όταν χρειάστηκε, με τις ειδικές ιστοριογραφικές συνθέσεις. Επιπρόσθετα, αφού εξηγήσει την τεχνική των πηγών του και προχωρήσει σε ποσοτικοποιήσεις, δηλαδή στη στατιστική αναμόρφωση των αρχειακών πληροφοριών, δεν αρκείται στην αριθμητική αναπαράσταση των δεδομένων και επισημαίνει τους ερμηνευτικούς κινδύνους που ενέχει αυτή η αναπαράσταση. Αφού δώσω έμφαση στο γεγονός ότι κάθε ποσοτικοποίηση και ποσόστωση σταθμίζεται από το συγγραφέα από άλλους συντελεστές και κυρίως ότι η μια και η άλλη απορρέουν από μια ερμηνευτική αναζήτηση, θα αναφερθώ σε ένα μόνο ενδεικτικό παράδειγμα. Αναζητώντας το βαθμό εντοπιότητας στη σύνθεση του διδακτικού προσωπικού, διαπιστώνει ότι αυτή υπολείπεται σε σχέση με το σύνολο των διδασκόντων, όταν ως βάση ληφθεί το ονοματολόγιο. Η σχέση αυτή ανατρέπεται, όταν ως βάση ληφθεί ο χρόνος θητείας των διδασκόντων όπου υπερτερούν οι εντόπιοι, συνεπώς σηματοδοτούν θετικά τη συνέχεια της τοπικότητας. Αυτό το επί μέρους παράδειγμα εικονογραφεί την εύστοχη χρήση των ποσοτικών δεδομένων, όταν η χρήση αυτή υπαγορεύεται από ουσιαστικές ερμηνευτικές απαιτήσεις που, στην περίπτωση μας, ανταποκρίνονται στην ανάγκη της μετάβασης από το ποσοτικό στο ποιοτικό, γι' αυτό που ονομάτιζε ο Pierre Chaunu, το ποσοτικό στον κύβο.

Ειρήσθω εν παρόδω ότι οι στατιστικές επεξεργασίες είναι δεκτικές πολλών κλιμακώσεων: μία από τις αδρομερέστερες, για το παράδειγμά μας, είναι η σχέση μαθητικού και συνολικού πληθυσμού· συνιστά προφανώς ένα εργαλείο, αλλά η πιο επεξεργασμένη θα ήταν ο συσχετισμός της πυραμίδας των ηλικιών διακρινόμενης κατά φύλο, με τον μαθητικό πληθυσμό, γιατί ο συνολικός υπόκειται σε καταστάσεις που εκφεύγουν από τη χρονικότητα της θεσμοθετημένης δημόσιας εκπαίδευσης. Ο ηλικιακός συσχετισμός θα εξέφραζε ενεργότερα δυναμικές και αδράνεις. Παρόμοια ζητήματα ανακύπτουν ως προς το συσχετισμό οικονομικών και επαγγελματικών κατηγοριών με το μαθητικό πληθυσμό. Αλλά ας μην προτρέχουμε, αφού σύντομα θα γίνει λόγος για την κοινωνική και επαγγελματική προέλευση των μαθητών των σχολείων της Λευκάδας.

Θα πρέπει, εξίσου με τον συγκριτισμό, να τονισθεί η περιοδολόγηση των θεματικών ενοτήτων υπαγόμενη όχι μόνο στις πολιτικές τύχες της Επτανήσου, αλλά και στις περιπέτειες του τοπικού Γυμνασίου. Στις εισαγωγικές σελίδες του βιβλίου δίνεται αδρομερώς η ποιοτική αφήγηση του σχετικού ιστορικού, που το απαντάμε επίσης εκτενέστερα στο έργο του Ροντογιάννη: κι αυτός ο τρόπος αφήγησης ανταποκρίνεται στην έγνοια του Τσερέ, το δικό του βιβλίο να επικαλύπτεται όσο γίνεται λιγότερο με το αντίστοιχο του Ροντογιάννη, επικεντρούμενο στην ποσοτική πραγμάτευση, όπως λέγαμε, των αρχειακών δεδομένων.

Θα επιμείνω στις εύστοχες θεματικές αναπτύξεις, πάντα στην οπτική μιας συνολικής αντίληψης επιμεριζόμενης σε αλληλένδετες μερικότητες: αναφέρομαι στη γεωγραφική, κοινωνική και συνάμα οικονομική, ειδικότερα επαγγελμα-

τική ταξινόμηση, του μαθητικού πληθυσμού. Γεωγραφική, δηλαδή πόλη και ύπαιθρος, αλλά και η απέναντι στεριά και ορισμένα από τα νησιά: οικονομικο-κοινωνική με κριτήριο το μόνο παρεχόμενο κριτήριο, το επιτήδευμα και πιο συγκεκριμένα το επάγγελμα. Κάποτε η γεωγραφία της μαθητιώσας νεολαίας, όπως και εκείνη των διδασκόντων, δεν παραπέμπει σε οργανικές πληθυσμικές διακινήσεις με μεγάλο ιστορικό βάθος, αλλά σε άλλου τύπου διακίνηση, εκείνη των δημοσίων υπαλλήλων κι ακόμη σ' εκείνη της εγκατάστασης προσφυγικών πληθυσμών. Αν μείνουμε στη δεύτερη ταξινόμηση, βλέπουμε ότι τα ποσοστά της προέλευσης, κοινωνικής, οικονομικής, επαγγελματικής, των μαθητών είναι αντιστρόφως ανάλογα προς τα αντίστοιχα της κάθε συνιστώσας αυτού του συνόλου: τα συντριπτικώς υπέρτερα υποσύνολα, οι άνθρωποι της γης αλλά και η ίδια η ύπαιθρος, τροφοδοτούν την εκπαίδευση με το μικρότερο ποσοστό μαθητών, ενώ συμβαίνει το αντίθετο με το σαφώς αριθμητικά υποδεέστερο ποσοστό των επαγγελματιών. Βεβαίως η σχέση αυτή μέσα στο χρόνο παρουσιάζει παγιότητες αλλά και μεταβολές, οφειλόμενες, μάλλον, στη μεγέθυνση των επί μέρους κοινωνικο-επαγγελματικών κατηγοριών. Μια δειγματοληψία προς την αντίστροφη κατεύθυνση, δηλαδή από το ποσοστό των κοινωνικο-οικονομικών κατηγοριών στο ποσοστό των μαθητών που προέρχονται απ' αυτές, θα επιβεβαίωνε το φαινόμενο, θα έδειχνε όμως και το εύρος του.

Χωρίς να παραθέσω παραδείγματα, επισημαίνω απλώς το γεγονός ότι οι στατιστικές αναλύσεις του Δημήτρη Τσερέ υπερβαίνουν το δικό του πεδίο παρατήρησης, για να εικονογραφήσουν τη γενικότερη μορφή της τοπικής κοινωνίας και τον τρόπο και τις αναλογίες που θέλει να μετέχουν οι γόννοι της στον εγγράμματο πολιτισμό, στις επαγγελματικές σταδιοδρομίες στις οποίες οδηγεί, αλλά και στην αναγκαιότητά του ως εργαλείου για τη συνέχιση των πατρογονικών ασχολιών, όσες για την αντίληψη των φορέων του επιδέχονταν ανάπτυξη. Το πιθανότερο, ωστόσο, είναι ότι η εγγραμματοσύνη σήμαινε την απόσταση απ' αυτές.

Το 1927 ο εγγράμματος πληθυσμός της Λευκάδας ανέρχεται στο 49,9% του συνόλου των αρρένων, ενώ ο γυναικείος στο 9,6% του δικού του συνόλου. Σε παλαιότερες εποχές τα ποσοστά ήταν κατώτερα. Στη διαμόρφωση της εγγραμματοσύνης η στοιχειώδης εκπαίδευση είναι ευνόητο κατείχε πρωτεύουσα θέση. Η άνοδος της εγγραμματοσύνης είναι επιλεκτική και αφορά τον αρσενικό πληθυσμό, αλλά και ο γυναικείος συμμετέχει κι αυτός αναλογικά σ' αυτή την κίνηση των μεγεθών.

Την αδιάκοπη, σχεδόν, διαδικασία της εγγραμματοσύνης στη διάρκεια εκατό χρόνων (1829-1929) ο Δημήτρης Τσερές την ανέδειξε, ως προς τις σχολικές βαθμίδες που μελέτησε (Ελληνικό Σχολείο, Γυμνάσιο, προηγουμένως Λύκειο, αλλιώς Δευτερεύον Σχολείο), με τον μεθοδικότερο δυνατό τρόπο εμμένοντας στα μεγέθη και όχι στις ατομικές περιπτώσεις. Εμμέσως και με τον ίδιο τρόπο

και μέθοδο υποδήλωσε και τη δική του ιστορία δείχνοντας τη συμβολή της ευρύτερης γενέτειράς του στα σχολικά πράγματα της δεύτερης πατρίδας του, στην οποία έχει αφιερώσει ένα ωραίο σονέτο στην ποιητική του συλλογή *Στου τραγουδιού την κόψη* (2009):

*Μόνη στην άκρη του Καιρού η τσίγκινη μαρκίζα
Στον Δευτερεύοντος Σχολείου το αμάρτυρο σοκάκι
Που ρυθμικά αντιχτύπαγε τη ράβδο του Ψαλλίδα
Έσταζε στάλες και σιωπές στις μνήμης μου τ' αυλάκι*

Φίλε και συνοδίτη, χαίρε.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ

ΕΝΑ ΥΒΡΙΔΙΚΟ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑ ΤΟΥ ΙΑΕΝ,
ΣΥΝΔΥΑΣΤΙΚΗ ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΟ «ΔΙΛΗΜΜΑ»:
ΕΝΤΥΠΟ Ή ΨΗΦΙΑΚΟ ΒΙΒΛΙΟ

Με μεγάλη ευχαρίστηση συμμετέχω στην παρουσίαση του ωραίου και χρήσιμου βιβλίου του Δημήτρη Τσερέ για τη Μέση Εκπαίδευση στη Λευκάδα και θα ήθελα να ευχαριστήσω την Επιτροπή του Ιστορικού Αρχείου Ελληνικής Νεολαίας (ΙΑΕΝ), που μου ανέθεσε να σας «ξεναγήσω» στο ψηφιακό παράρτημα του βιβλίου.

Όπως γνωρίζετε, για πέντε αιώνες περίπου το κυριότερο μέσο και όχημα για την αποτύπωση και τη διάδοση της επιστημονικής γνώσης, και όχι μόνο, υπήρξε το έντυπο βιβλίο. Όπως επίσης γνωρίζετε, στα χρόνια μας τα πράγματα στον εκδοτικό χώρο αλλάζουν, και αλλάζουν με ρυθμούς ταχείς και σε ορισμένες περιπτώσεις ιλιγγιώδεις. Έχουμε, σε σύγκριση με πολλές παλαιότερες γενιές, το προνόμιο να παρακολουθούμε, ορισμένοι από εμάς και συμμετέχοντας σε αυτές, αλλαγές συγκλονιστικές, όσο και απρόβλεπτες πριν από λίγα μόλις χρόνια. Δεν είναι ανάγκη να αναφερθώ διά μακρών σε πράγματα πασίγνωστα, είμαι βέβαιος ότι, άλλοι λιγότερο και άλλοι περισσότερο, γνωρίζετε αρκετά για την ψηφιακή τεχνολογία και το διαδίκτυο και πώς διογκώνεται συνεχώς η ήδη τεράστια παγκόσμια δεξαμενή των γνώσεων, μέσα από διαδικασίες που θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν, και είναι πράγματι, επαναστατικές. Όμως, πριν δούμε μαζί το ψηφιακό μέρος του βιβλίου μας, θα μου επιτρέψετε να εξηγήσω γιατί χαρακτηρίσα στον τίτλο της σύντομης ομιλίας μου το βιβλίο αυτό «υβριδι-

κό δημοσίευμα», για ποιους λόγους νομίζω ότι το ΙΑΕΝ μαζί με τον συγγραφέα έκανε τη συγκεκριμένη εκδοτική επιλογή, και ποια είναι η απάντηση που δίνει γενικότερα το ΙΑΕΝ στο ερώτημα «έντυπο ή ψηφιακό βιβλίο».

Αρχίζω από το τελευταίο σημείο. Δεν χωρεί αμφιβολία ότι το τυπωμένο βιβλίο, δοκιμασμένο και αποτελεσματικό εργαλείο, παραμένει εύχρηστο και δεν έχει παρασυρθεί από το ορμητικό ρεύμα της ψηφιακής επανάστασης κυρίως επειδή διατηρεί μεταξύ άλλων δύο σοβαρά, αν όχι ακαταμάχητα για την ώρα, πλεονεκτήματα: το πρώτο και κυριότερο είναι ότι δεν χρειαζόμαστε κάποια συσκευή ανάγνωσης για να προσεγγίσουμε το περιεχόμενό του, το παίρνουμε στα χέρια μας και το διαβάζουμε, αν δεν έχουμε πρόβλημα όρασης· αντίθετα, το ψηφιακό δημοσίευμα δεν μπορούμε να το διαβάσουμε παρά μόνο χρησιμοποιώντας ηλεκτρονικό υπολογιστή ή κάποια ειδική συσκευή ανάγνωσης, από αυτές που εξελίσσονται ταχύτατα τώρα τελευταία. Το δεύτερο πλεονέκτημα είναι ότι η υλική μορφή του τυπωμένου βιβλίου εξασφαλίζει την απρόσκοπτη και χωρίς κόστος πρόσβαση στο περιεχόμενό του και στο πολύ μακρινό μέλλον, εφόσον βέβαια διατηρηθεί. Θα διαβάζεται και μετά από δεκαετίες, αιώνες ή και χιλιετίες, ενώ η τύχη των ψηφιακών δημοσιευμάτων είναι άδηλη, αφού δεν είμαστε βέβαιοι για το αν, πώς, πόσα, και ποια από τα ψηφιακά δημοσιεύματα που δημιουργούνται σήμερα θα μπορούμε να προσεγγίσουμε μετά από κάποια χρόνια, και με τι κόστος. Αν προσθέσουμε και ορισμένους άλλους παράγοντες, όπως το ότι υπάρχουν ακόμα αρκετοί άνθρωποι που δεν μπόρεσαν ή δεν θέλησαν να εξοικειωθούν με την ψηφιακή τεχνολογία, ότι και όσοι είναι εξοικειωμένοι δεν μπορούν, και ορισμένοι δεν θέλουν, να διαβάσουν παραπάνω από λίγες σελίδες σε μια οθόνη, και άλλα, που σχετίζονται με την αντοχή των παγιωμένων συνηθειών και τις σχετικές αδράνειες, τότε αντιλαμβανόμαστε ότι το τυπωμένο βιβλίο, μολοντί αρχίζει να υποχωρεί σε ορισμένους τομείς, συνεχίζει να είναι χρήσιμο και να κυριαρχεί ακόμα στην εκδοτική αγορά.

Από την άλλη μεριά το ψηφιακό βιβλίο έχει πολύ μικρότερο κόστος παραγωγής και η διαδικασία της δημοσίευσής του δεν είναι χρονοβόρα, είναι συντομότατη, γίνεται εύκολα. Ούτε χαρτιά, ούτε μελάνια, ούτε τυπογραφικές εγκαταστάσεις, ούτε βιβλιοδετεία, ούτε έξοδα μεταφοράς. Το ψηφιακό δημοσίευμα επίσης δεν γνωρίζει όρια αντιστύπων και όρια τοπικά και χρονικά, αφού ο καθένας οποτεδήποτε και από οπουδήποτε μπορεί να το προσεγγίσει με τα κατάλληλα εργαλεία· δε μας ζητάει φυσικό χώρο για την αποθήκευσή του· επιτρέπει στον δημιουργό του να ενσωματώσει στο κείμενο ή να συνδέσει με αυτό πληροφορίες και δεδομένα πολλών μορφών, δηλαδή άλλα κείμενα σύντομα ή εκτενή, ήχους, εικόνες, ταινίες, τρισδιάστατα γραφικά ή αναπαραστάσεις χώρων και αντικειμένων, επιτρέπει ταχύτατον εντοπισμό και ταχύτατη πρόσβαση στις πληροφορίες που περιέχει, μπορεί συνεχώς, με μεγάλη ευκολία και χωρίς ιδιαίτερο κόστος, να αναθεωρείται και να διορθώνεται.

Ουσιαστικά λοιπόν για ορισμένες κατηγορίες βιβλίων, ανάμεσα στις οποίες βρίσκονται και οι επιστημονικές μελέτες, δεν υπάρχει δίλημμα για όσους γνωρίζουν τι, πώς και γιατί συμβαίνει στις μέρες μας. Καλό και ωφέλιμο για την επιστήμη και για την σημερινή κοινωνία είναι να κυκλοφορούν τα επιστημονικά βιβλία ταυτόχρονα και έντυπα και ψηφιακά, προκειμένου να αξιοποιούνται κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο από περισσότερους. Οι τεχνολογικές εξελίξεις ευνοούν τόσο τη συμβατική έντυπη όσο και την ψηφιακή δημοσίευση, προφανώς όμως η δεύτερη, η ψηφιακή ευνοείται περισσότερο και κατά πάσαν πιθανότητα θα επικρατήσει στο μέλλον, σε ορισμένους τουλάχιστον τομείς, εκεί όπου τα οφέλη είναι περισσότερα και προφανέστερα. Δεν είναι κομμάτι από σενάριο επιστημονικής φαντασίας η εικόνα του ερευνητή που, καθώς μελετά και γράφει, δεν είναι μόνο τριγυρισμένος από ανοιχτά βιβλία, αλλά και, χρησιμοποιώντας μηχανές αναζήτησης, εντοπίζει στο διαδίκτυο πληροφορίες που τον ενδιαφέρουν σε κάποιο βιβλίο ή άρθρο επιστημονικού περιοδικού, το οποίο μπορεί να εκδόθηκε πριν από μερικές ώρες ή και πριν από μερικά λεπτά, και χρησιμοποιώντας είτε τον προσωπικό του υπολογιστή είτε μια μικρή και βολική συσκευή σε μέγεθος βιβλίου, που είναι μονίμως συνδεδεμένη με ένα βιβλιοπωλείο μέσω διαδικτύου, αγοράζει αν θέλει αμέσως το βιβλίο —αφού με τις ψηφιακές ευκολίες προσέγγισης του περιεχομένου του βεβαιωθεί ότι το χρειάζεται— το έχει σε λίγα λεπτά από τη στιγμή που το παραγγέλνει, και κάνει τη δουλειά του, πληρώνοντας λιγότερα χρήματα και χωρίς να χρειαστεί να περιμένει μέρες για να φτάσει στη χώρα του ή στην πόλη του το τυπωμένο βιβλίο· αυτά συμβαίνουν εδώ και καιρό.

Και αν, τώρα που τ' ακούτε αυτά, σκέφτεστε ότι δεν μπορεί κανείς να βρίσκεται συνεχώς μπροστά σε έναν ηλεκτρονικό υπολογιστή, θα πρέπει να σας θυμίσω ότι, ειδικά μετά την εφεύρεση του ηλεκτρονικού χαρτιού ή του ηλεκτρονικού μελανιού, εμφανίζονται ολόένα και πιο εξελιγμένες συσκευές ανάγνωσης ψηφιακών δημοσιευμάτων, που έχουν το ύψος και το πλάτος ενός μικρού βιβλίου, και το πάχος ενός περιοδικού, μεταφέρονται εύκολα και οπουδήποτε, δεν καταναλώνουν ενέργεια παρά ελάχιστη και μόνο όταν αλλάζει κανείς σελίδα, και στην ενσωματωμένη μνήμη τους μπορούν να μεταφέρουν κείμενα μερικών χιλιάδων βιβλίων, ενώ η μπαταρία τους με ένα γέμισμα διαρκεί τόσο όσο χρειάζεται κανείς για να διαβάσει περίπου 7.500 σελίδες. Στη χώρα μας αυτές οι συσκευές μόλις άρχισαν να φθάνουν, αλλά είναι ζήτημα χρόνου να διαδοθούν. Θυμηθείτε τί έγινε με τα κινητά τηλέφωνα πριν από λίγα χρόνια. Ήδη μεγάλα ηλεκτρονικά βιβλιοπωλεία μέσω τέτοιων συσκευών διαθέτουν ηλεκτρονικά βιβλία μέσω διαδικτύου και διαβάζουμε στις εφημερίδες ότι έξι αμερικανικά Πανεπιστήμια από το επόμενο ακαδημαϊκό έτος θα διανείμουν έναν τέτοιο αναγνώστη βιβλίων στους φοιτητές ως εκπαιδευτικό βοήθημα, αφού ορισμένοι μεγάλοι εκδότες συμφώνησαν να εκδώσουν σε ψηφιακή μορφή τα συγγράμματα

που χρησιμοποιούνται στα Πανεπιστήμια αυτά. Αυτό είναι το τοπίο που διαμορφώνεται σήμερα, και το IAEN, πρωτοπόρο στην επιστημονική έρευνα σε διεθνές επίπεδο, δεν θα μπορούσε να αγνοεί τις εξελίξεις αυτές.

Το βιβλίο που παρουσιάζουμε απόψε είναι, όπως είπαμε, το πρώτο υβριδικό δημοσίευμα της σειράς, δεν είναι όμως η πρώτη επαφή του IAEN με την πρακτική της παραγωγής ψηφιακών τεκμηρίων. Στις αρχές της δεκαετίας που διανύουμε, όταν οι τάσεις που βλέπουμε ολοκάθαρα σήμερα δεν ήταν τόσο ισχυρές και για ορισμένους δεν ήταν καν ευδιάκριτες, η Επιτροπή που το διευθύνει πήρε μια σημαντική απόφαση, η οποία πραγματοποιήθηκε με τον καλύτερο για τα χρόνια εκείνα τρόπο: ψηφιοποιήθηκαν όλα τα βιβλία της σειράς, κυκλοφόρησε ένα CD-ROM που περιείχε περί τις 18.500 σελίδες των 34 βιβλίων που είχαν ως τότε εκδοθεί, με δυνατότητα αναζήτησης στο πλήρες κείμενο, μέσω μιας αποτελεσματικής και εύελικτης μηχανής, και δημιουργήθηκε ένας διαδικτυακός τόπος, όπου διατίθενται τα βιβλία αυτά, με τρόπο, ας μου επιτραπεί να πω, υποδειγματικό, και όχι μόνο για τα ελληνικά δεδομένα. Και τότε το IAEN αποφάσισε ορθά, σοφά και γενναιόδωρα. Στην ουσία τα ερωτήματα δεν τα αντιμετώπισε ως διλήμματα. Στο ερώτημα έντυπο ή ψηφιακό βιβλίο, απάντησε, «και τα δύο», και έντυπο και ψηφιακό. Η απόφαση αυτή ήταν ορθή και σοφή, γιατί απλούστατα στις μέρες μας και στο εγγύς μέλλον, τουλάχιστον για ορισμένες κατηγορίες βιβλίων, οι ανάγκες επιβάλλουν, και τα μέσα που διαθέτουμε επιτρέπουν, την ταυτόχρονη ή με μικρή χρονική διαφορά έκδοση και στις δύο μορφές, και την έντυπη και την ψηφιακή. Αφού και όσο μπορούμε θα πρέπει να απολαμβάνουμε τα πλεονεκτήματα και των δύο αυτών εκδοχών, αφού είναι ακόμη αδύνατο, και φαίνεται να παραμένει για καιρό δύσκολο, να τα συγκεντρώσουμε σε μία εκδοχή.

Το δημοσίευμα του Δημήτρη Τσερέ είναι διαφορετικό από τα προηγούμενα της σειράς γιατί σχεδιάστηκε εξ αρχής ως «υβριδικό», αποφασίσθηκε δηλαδή ότι ένα μέρος του θα εκδοθεί ταυτόχρονα με το τυπωμένο βιβλίο σε ψηφιακή μορφή και θα είναι διαθέσιμο στο διαδίκτυο. Αυτό το μέρος του δημοσιεύματος, η επεξεργασμένη πρώτη ύλη, τα δεδομένα στα οποία βασίσθηκαν τα συμπεράσματα του βιβλίου, βρίσκονται και σε ψηφιακή μορφή στον οπτικό δίσκο, στο CD-ROM δηλαδή που διανέμεται μαζί με το βιβλίο. Με άλλα λόγια το βιβλίο που παρουσιάζουμε αποτελεί «υβριδικό δημοσίευμα» όχι επειδή συνοδεύεται από ένα CD-ROM, αλλά επειδή το ψηφιακό παράρτημά του δεν αφέθηκε αιχμαλωτισμένο στην υλικότητα του οπτικού δίσκου, ο οποίος κυκλοφόρησε σε τόσα αντίτυπα όσα και το βιβλίο, αλλά αναρτήθηκε και στο διαδίκτυο, όπου μπορεί να το προσεγγίσει απεριόριστος αριθμός ερευνητών και φιλιστών. Ο συγγραφέας και η επιτροπή του IAEN έκριναν ότι το, ούτως ή άλλως χρήσιμο, τυπωμένο βιβλίο θα γινόταν χρησιμότερο αν συνοδευόταν από ένα είδος βάσης δεδομένων, δημιουργημένης από ψηφιακά αρχεία, στα οποία ο συγγραφέας του με πολύ

κόπο είχε καταχωρίσει τα στοιχεία για τους μαθητές και τους καθηγητές των εκπαιδευτηρίων της Λευκάδας, στο πλαίσιο της προσπάθειάς του να αναχθεί από το ποσοτικό στο ποιοτικό, όπως επισήμανε ο Σπύρος Ασδραχάς.

Η εκδοτική αυτή επιλογή δεν νομιμοποιείται και δεν δικαιώνεται μόνο από τη βούληση του συγγραφέα και της Επιτροπής να προσφέρουν στην επιστημονική κοινότητα και σε κάθε ενδιαφερόμενο έναν ισχυρό μεγεθυντικό φακό, με τον οποίο μπορεί κανείς να διακρίνει και να εξετάσει τις ψηφίδες από τις οποίες σχηματίζεται η μεγάλη εικόνα των ανθρώπων που μαθαίνουν γράμματα, περισσότερα από τα στοιχειώδη, στη Λευκάδα, στο διάστημα ενός αιώνα. Νομιμοποιείται και δικαιώνεται κυρίως επειδή αποδεικνύει ότι οι συντελεστές της έκδοσης γνωρίζουν και σέβονται έμπρακτα την επιθυμία και την ανάγκη του σύγχρονου αναγνώστη –που χρησιμοποιεί πλέον, με την ίδια άνεση και ταυτόχρονα, τα συμβατικά και τα ψηφιακά δημοσιεύματα– όχι μόνο να παρακολουθεί τη σκέψη του συγγραφέα και να ελέγχει τα συμπεράσματά του, αλλά και να θέτει τα δικά του ερωτήματα στο πρωτογενές υλικό, να το αναδιατάσσει και να το χρησιμοποιεί δημιουργικά για δικές του αναλύσεις και σε δικές του συνθέσεις.

Ο μορφωμένος άνθρωπος που ψάχνει πληροφορίες για τους προγόνους του, ο μαθητής που γράφει μια απλή εργασία τοπικής ιστορίας, ο φοιτητής που εκπονεί μια απαιτητική εργασία, είτε σχετική με την ιστορία της εκπαίδευσης είτε κινούμενη στο πλαίσιο της κοινωνικής ιστορίας, ο ιστορικός της νεοελληνικής εκπαίδευσης και της νεοελληνικής κοινωνίας, έχουν στα χέρια τους ένα πολύ χρήσιμο οργανωμένο σύνολο πληροφοριών και υποθέτω ότι το μόνο που θα τους δυσχεραστεί όταν το αξιοποιούν, θα είναι η αδυναμία τους να προσεγγίσουν παρόμοια δεδομένα και από άλλες περιοχές της χώρας, επειδή είτε δεν έχουν γίνει παρόμοιες έρευνες, είτε δεν έχουν προσφερθεί ως τώρα τέτοια δεδομένα σε ψηφιακή μορφή. Αν δεν κάνω λάθος, τέτοιο ψηφιακό παράρτημα βιβλίου, με επεξεργασμένα στοιχεία για τόσους ανθρώπους και για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα εμφανίζεται για πρώτη φορά στην ελληνική βιβλιογραφία.

Καθώς ετοιμάζα ορισμένα παραδείγματα χρήσης του υλικού αυτού, που θα δείτε στην οθόνη σε λίγο, αποφάσισα να κάνω μια πρόταση στην Επιτροπή που διευθύνει το ΙΑΕΝ, και να την παρουσιάσω απόψε από το βήμα αυτό. Μπορεί να φανεί δύσκολη η πραγματοποίησή της, αλλά νομίζω ότι αξίζει τον κόπο να κατατεθεί: Μια ομάδα ειδικών θα αναλάβει να σχεδιάσει προσεκτικά μια βάση δεδομένων, με την προοπτική να καταχωριστούν σε αυτή τα στοιχεία για τους μαθητές των σχολείων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης του ελληνικού κράτους, από της ιδρύσεώς του έως το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων κατ' αρχήν. Πώς μπορεί να γίνει κάτι τέτοιο; Νομίζω ότι στα αρχεία των περισσότερων σχολείων σώζονται τα μαθητολόγια από τον καιρό της ίδρυσής τους έως σήμερα, και πιστεύω ότι σε όλη τη χώρα υπάρχουν, ίσως όχι πολλοί αλλά αρκετοί, εκπαιδευτικοί και φοιτητές που θα ήσαν και ικανοί και πρόθυμοι, αφού εκπαιδευθούν

κατάλληλα, να συμμετάσχουν εθελοντικά σε ένα καλοσχεδιασμένο πρόγραμμα καταχώρισης των διαθέσιμων στοιχείων, αποτέλεσμα του οποίου θα μπορούσε να είναι ένα πολύτιμο εργαλείο και μια ανεξάντλητη πηγή για ιστορικούς και κοινωνικούς επιστήμονες. Το ΙΑΕΝ, σε συνεργασία με το Υπουργείο Παιδείας και ενδεχομένως με κάποια Πανεπιστήμια, πιστεύω ότι θα έπρεπε και θα μπορούσε να σχεδιάσει και να πραγματοποιήσει αυτό που πολύ σύντομα μόλις περιέγραψα.

Τώρα που δίνω το κείμενό μου για να τυπωθεί (φθινόπωρο 2009) μπορώ να σημειώσω ότι η Επιτροπή του ΙΑΕΝ δέχτηκε κατ' αρχήν την πρόταση και εξασφάλισε τα απαραίτητα χρήματα για τον σχεδιασμό και την κατασκευή της βάσης δεδομένων. Παράλληλα, από συναδέλφους και ενδιαφερόμενους ερευνητές διατυπώθηκαν ενθαρρυντικές αλλά και διστακτικές γνώμες για το εγχείρημα. Ελπίζουμε πάντως ότι το έργο θα προχωρήσει και μια μεγάλη βάση δεδομένων, με πολύτιμα στοιχεία για την ιστορία της ελληνικής κοινωνίας γενικά και της δημόσιας εκπαίδευσης ειδικότερα, θα δημιουργηθεί.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΠ. ΤΣΕΡΕΣ

Ο ΑΠΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΕΡΕΥΝΗΤΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Ο Λορέντσος Μαβίλης, που είχε τη φήμη του συνεσταλμένου, όταν σε ένα φιλολογικό σαλόνι μια κυρία διάβασε τη «Λήθη» του, σηκώθηκε και είπε τα εξής: «Κυρία μου, απαγγείλατε τόσο όμορφα το τιποτένιο μου ποίημα που κατέληξε να μου αρέσει κι εμένα».

Παρά τα καλά λόγια που ακούστηκαν κι απόψε για το βιβλίο μου, δεν έχω φαίνεται ξεμπερδέψει πλήρως με την αμηχανία του δημοσίως εκτιθέμενου, ούτε με τη συγκίνηση. Ούτως ή άλλως πολύ το είχα σκεφθεί αν θα ήθελα να γίνει παρουσίαση του βιβλίου μου. Όχι γιατί είμαι άτρωτος από την ανθρώπινη ματαιοδοξία· απλώς, μουνδιασμένος από όσα συμβαίνουν και λέγονται σ' αυτή την φάμπρικα των βιβλιοπαρουσιάσεων, λοξοκοιτάζω προς την κατεύθυνση της ιδιοτελούς αυτάρκειας που τα βρίσκει καλύτερα με την εφησυχάζουσα ιδιωτεία του λάθε βιώσας.

Τα γενόμενα πάντως ουκ απογίγγονται. Ας δούμε λοιπόν τι έγινε με το βιβλίο. Και επειδή γι' αυτό μίλησαν άλλοι αξιότεροί μου, εγώ θα περιοριστώ να πω πως ξεκίνησα και που με έβγαλε αυτή η πορεία – γιατί υπάρχει και η ετερογονία των σκοπών.

Μπορεί να φανεί παράδοξο αλλά δεν είναι. Στην αρχή αυτού του βιβλίου καιροφυλακτεί ένας νόστος. Ένας νόστος κι ένα παιδί με κοντά παντελονάκια

και γρατσουνισμένα γόνατα, που ψάχνει το δρόμο της επιστροφής στον προνομιακό χρόνο της παιδικής ελευθερίας, η οποία, βέβαια, βιώνεται πάντα σ' έναν τόπο. Κι όταν θέλεις να γυρίσεις εκεί, το όχημα που θα σε μεταφέρει, θα το βρεις. Εν προκειμένω το όχημα ήταν η Ιστορία – θέλω να πω ότι η τοπική ιστορία, στις καλές στιγμές της, μπορεί να ανταποκρίνεται σε ψυχικές ανάγκες που γειτονεύουν μ' αυτές που πάει να ικανοποιήσει η ποίηση και η λογοτεχνία γενικότερα. Και η γοητεία, ή και το άλγος, του νόστου σμιλεύεται μέσα στις ατραπούς του Χρόνου, του *παράφορου γλύπτη των ανθρώπων*, που φορτωμένος από την βιωματικότητα του οικείου εμποτίζει τον ιστορούμενο τόπο.

Όμως η δίψα του νόστου και του ταξιδιού μέσα στο χρόνο, για να βλαστήσει, πρέπει να βρεθεί στις κατάλληλες συνθήκες. Στην περίπτωση μου αυτές υπήρξαν γενναιόδωρες. Η παράδοση του τόπου, κάτω από τη βαριά σκιά του Βαλαωρίτη και του Σικελιανού, υπήρξε καταλυτική: ο Κ. Μαχαιράς (1882-1967), ο Π. Ροντογιάννης (1911-1996), ο Π. Κοντομίχης (1924-2005), εκ των θενέων, ο καθένας από τη δική του σκοπιά και με το δικό του μέγεθος μου φώτιζαν το ίδιο μονοπάτι – τους ζώντας δεν θα τους μνημονεύσω αλλά η παρουσία τους είναι το ίδιο σημαντική. Ύστερα ήταν οι τοπικές διαθεσιμότητες, τα ιστορικά αρχεία του επτανησιακού χώρου, αποκλειστική σχεδόν κληρονομιά μέσα στην ελληνική επικράτεια, αυτό το πέλαγος των κιτρινισμένων φύλλων. Και ύστερα τα διαβάσματα, προσωπικό πια αγώνισμα του καθενός.

Βέβαια, τα πράγματα στην επαρχία δεν είναι εύκολα. Για να φτάσεις από τη πρόθεση στην πραγμάτωση, δεν πρέπει να αφεθείς. Πρέπει να κρατάς ανοιχτούς τους διαύλους με τον παραπέρα κόσμο. Γιατί, ανάλογα με ποιους νταραβερίζεσαι, ανάλογα θα πορευτείς. Στάθηκα και εδώ τυχερός. Δεν θα πω τα ονόματά τους για να μην προκαλέσω τη σεμνότητά τους. Είναι ούτως ή άλλως γνωστοί και τους ονοματίζω στο βιβλίο μου.

Με τέτοια περίπου σκευή «μπήκα» στο αρχείο του Εξαταξίου Γυμνασίου Λευκάδος, το οποίο είχε κληρονομήσει το αρχείο όλων των προγενέστερων σχολείων της μέσης εκπαίδευσης της Λευκάδας μέχρι το 1960 – ένα αρχείο με το οποίο είχα μια πρώτη επαφή από τα πρώτα χρόνια που διορίστηκα στη μέση εκπαίδευση στο νομό Λευκάδας. Τότε όμως περισσότερο διάβαζα τα κατάστιχα σαν κείμενα που μου προσέφεραν μια συναισθηματική εμπειρία ευπρόσδεκτη παρά σαν πηγές ιστορίας που θα μου έδιναν απαντήσεις σε συγκεκριμένα ερευνητικά ερωτήματα, έχοντας όμως πάντα την γοητευτική και απροσδιόριστη αίσθηση του μέσου συμπατριώτη μας ότι να, εδώ δίπλα μας, ατόφια και αφτιασίδωτη η ιστορία του μικρού μας τόπου μάς περιμένει υπομονετική.

Τα τελευταία χρόνια όμως, έχοντας και την εμπειρία της θητείας μου στο Ιστορικό Αρχείο Λευκάδος, ξανάρχισα να αναδιφώ το αρχείο του Σχολείου πιο ώριμος – όπως συνηθίζουμε αυτάρεσκα να λέμε, με μια οξύτερη αίσθηση του ιστορικού χρόνου που την είχα συνδέσει με την τοπική ιστορία. Ειδικά, η έκδοση

το 1994 του βιβλίου του Π. Ροντογιάννη *Η Εκπαίδευση στη Λευκάδα 1613-1950* μού μορφοποίησε πολλές ερευνητικές και διανοητικές ανησυχίες.

Πρώτος καρπός της μελέτης αυτής ήταν ένα σχεδόν πλήρες corpus του εκπαιδευτικού δυναμικού της Μέσης Εκπαίδευσης (Μ.Ε.) –Γυμνασίου και Ελληνικού Σχολείου– από τις αρχές του 19ου αιώνα μέχρι το 1960, μέσα από μια πολύ ενδιαφέρουσα, σχεδόν ποιητική εμπειρία, κατά τη διάρκεια της οποίας αποκωδικοποιούσα τις δυσανάγνωστες υπογραφές των εκπαιδευτικών μέσα στις κιτρινισμένες σελίδες των Ελέγχων και των Πρακτικών και τους ένιωθα να ζωντανεύουν και να θέλουν να βγουν στο φως, *είδωλα καμόντων* που χρειάζονται το αίμα της δικής μας καρδιάς για να πάρουν μορφή. Τη συγκομιδή αυτή τη φιλοξένησε στις εκδόσεις της, το 2002, η Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών στο *Αφιέρωμα στο Γυμνάσιο Λευκάδος*.

Ο σχεδιασμός της επόμενης επιχείρησης πρόβλεπε να ανιχνεύσω και να καταγράψω, με τρόπους εύκολα αναγνώσιμους, όλα τα στοιχεία που παρέχουν τα κατάστιχα του Αρχείου: μαθητικό δυναμικό, φοίτηση γενικώς και κατά φύλο, προαγωγή και απόρριψη γενικώς και κατά φύλο, διαγωγή γενικώς, τόπος κατ'αγωγής των μαθητών, επάγγελμα πατέρα γενικώς, επάγγελμα πατέρα κατά φύλο, και πολλά άλλα. Φιλοδοξούσα, δηλαδή, να κάνω την πλήρη ανατομία του σχολείου με πολλαπλές τομογραφίες και ποικίλες συσχετίσεις δεδομένων και, συνεπώς, να κάνω τη συγκεκριμένη σχολική μονάδα πεδίο δοκιμής ερευνητικών υποθέσεων ευρύτερου βεληνεκούς.

Τότε ήρθε η πρόσκληση του Ιστορικού Αρχείου Ελληνικής Νεολαίας (ΙΑΕΝ), το 2002, για την εκπόνηση σχετικής μελέτης που θα εξέβαλε στη συγγραφή ενός βιβλίου. Η πρόσκληση ήταν και πρόκληση. Από κοινού με την επιτροπή –και κυρίως με τον Τριαντάφυλλο Σκλαβενίτη– καταλήξαμε τα δεδομένα να αναδιαμορφωθούν σε γραφήματα ομαδοποιημένα σε δύο μεγάλες κατηγορίες: πρώτον το διδακτικό προσωπικό και δεύτερον το μαθητικό δυναμικό. Η ανάγνωση των γραφημάτων θα οδηγούσε στην αποδέσμευση των πληροφοριών από το σώμα των αρχειακών μαρτυριών και, εκτός των απαντήσεων τοπικού ενδιαφέροντος, θα μας επέτρεπε να διαπιστώσουμε μετά λόγου γνώσεως τις συγκλίσεις ή αποκλίσεις της τοπικής εκπαίδευσης από την ελληνική στο σύνολό της – θα συνέβαλε δηλαδή στην κατασκευή μιας αξιόπιστης, αρχειακά τεκμηριωμένης, εικόνας της ιστορίας της ελληνικής Μ.Ε., η οποία μέχρι τώρα δεν υπήρξε, τουλάχιστον για τους θεματικούς άξονες στους οποίους κινούμουν εγώ. Με την επιλογή αυτή ταυτοχρόνως θα αποφεύγαμε το πρόβλημα της συγγραφής ενός ογκωδέστατου και δύσχρηστου βιβλίου, ενώ τα αναλυτικά δεδομένα θα μπορούσαν να περιληθούν σε ένα CD-ROM και να «κρεμαστούν» στο Διαδίκτυο και από κεί να τα αντλεί ο ενδιαφερόμενος. Κάπως έτσι το βιβλίο πήρε τη τελική του μορφή που ήδη ακούσατε.

Ο δρόμος ήταν μακρύς και επίπονος. Πέντε τουλάχιστον χρόνια γεμάτα.

Δεν θα επαναλάβω πράγματα που ήδη ειπώθηκαν. Θα πω μόνο λίγα για τη χαρά που ένοιωθα όταν έβλεπα ότι συνέλεγα καρπούς που μου δήλωναν ότι ο κόπος μου δεν πήγε χαμένος και ότι η αρχική μου σκοποθεσία δεν αστοχούσε. Σταχυολογώ μερικά τέτοια σημεία:

Όταν τα αρχειακά δεδομένα και η αξιοποίησή τους μου έδειχναν ότι η περίπτωση της Λευκάδας αποκλίνει από τη θέση που διατυπώνει ο Κ. Τσουκαλάς στο γενικά παραδεκτό σχήμα του της ιστορίας της νεοελληνικής εκπαίδευσης, ότι δηλαδή το μαθητικό δυναμικό της Μ.Ε. στην Ελλάδα αυξάνεται σταθερά μέχρι το 1911 και υποχωρεί από το 1911 ως το 1930 – άρα το σχήμα αυτό βγαίνει από το απυρόβλητο.

Όταν τεκμηριώνα την εκ του προφανούς σωστή, αλλά μη τεκμηριωμένη, άποψη ότι μεγαλύτερη δυνατότητα πρόσβασης στη Μ.Ε. είχαν τα παιδιά των προνομιούχων οικονομικά και κοινωνικά στρωμάτων και συγχρόνως ανίχνευα την σταδιακή άνοδο των ποσοστών των ασθενέστερων κοινωνικών ομάδων. Και όταν διαπίστωνα, σε αντίθεση με μια άλλη βασική άποψη του Κ. Τσουκαλά, ότι το ποσοστό των παιδιών των γαιοκτημόνων, που φοιτούσαν στη Μ.Ε., είναι πολύ μεγάλο, ιδιαίτερα στο Γυμνάσιο.

Ή όταν, ερευνώντας τον τόπο καταγωγής των μαθητών, ανακάλυπτα ότι με την πάροδο του χρόνου η αριθμητική υστέρηση των μαθητών της υπαίθρου έναντι των μαθητών της πόλης μειώνεται και στο τέλος της υπό εξέταση περιόδου τα δύο μεγέθη ισοσταθμίζονται (και, αν προστεθούν οι μαθητές από την Ακαρνανία, το «χωρικό» στοιχείο πλειοψηφεί σαφώς του αστικού), γεγονός που υποδηλώνει καθαρά έντονες μεταβολές στη οικονομική και κοινωνική δυναμική των αστών και των χωρικών. Και το επίσης εξαιρετικά ενδιαφέρον ότι οι μεγαλύτερες εξω-λευκαδικές εισροές είναι από την Ακαρνανία. Ανύπαρκτες κατά την περίοδο του Ιονίου Κράτους, αυξάνουν ταχύτατα μετά την Ένωση και καθιστούν την Ακαρνανία εκπαιδευτική ενδοχώρα της Λευκάδας.

Τέλος, όταν η προσεκτική εξέταση των μεταβλητών παραμέτρων της σχολικής επίδοσης με ξαναγύριζε, από το δρόμο της έρευνας τώρα, στον βιωμένο από τη γενιά μου σκληρό εκπαιδευτικό «δαρβινισμό», δηλαδή στη συστηματική σκληρή προεπιλογή των χαρισματικών μαθητών της υπαίθρου οι οποίοι παρείχαν τα εχέγγυα μιας επιτυχούς μαθητικής σταδιοδρομίας στη Μ.Ε., καθώς τους υποχρέωνε να περάσουν από ένα πλέγμα εισιτηρίων ή κατατακτηρίων εξετάσεων για να εγγραφούν στο Ελληνικό Σχολείο και από εκεί στο Γυμνάσιο – «δαρβινισμός» που συσκοτίζει την αιτιώδη σχέση κοινωνικής προέλευσης των μαθητών και σχολικής επίδοσης, σχέση η οποία είναι εύκολα ορατή στη σημερινή εποχή της «μαζικής» εκπαίδευσης.

Τελειώνω τη μικρή σταχυολόγησή. Είναι φανερό απ' όλα αυτά ότι για μένα το ουσιώδες δεν ήταν η εξύμνηση ενός ωραίου παρελθόντος που το εφευρίσκει μόνο μια φτηνή ρητορεία. Ούτε η ανάδειξη λαμπρών ονομάτων που θα

λάμπρυναν έτι περισσότερο αυτό το παρελθόν. Κατευθύνθηκα προς τις μεγάλες κανονικότητες του τύπου μας, επιδιώκοντας να δω τη Λευκάδα ως «δυνατότητα πειραματικής ιστοριογραφικής έρευνας». Έτσι θεώρησα ότι θα προσεγγίσω καλύτερα του τοπικού ιστορικού το αιτούμενο, την αυτογνωσία, και στο γνωστικό και στο συγκινησιακό της περιεχόμενο.

Συνεχίζοντας από το τελευταίο, τώρα στην ώρα του απόλογου, μιλώντας πάντα εξομολογητικά, ψάχνω να βρω τι άλλο μου 'μεινε πέρα από την ικανοποίηση για την όποια συμβολή της εργασίας μου ως παραδειγματικού σχήματος, που ιχνηλατεί απτά και αξιόπιστα τις ποικίλες σχέσεις των δεδομένων που αναδύονται από το αρχείο του Γυμνασίου και γενικώς πέρα από τα προλεχθέντα. Και βρίσκω ότι μου 'μεινε η πολύτιμη αίσθηση να νοιώθω τον εαυτό μου ως ζωντανό παράδειγμα της σχέσης της Λευκάδας με την απέναντι πατρίδα, στο εκπαιδευτικό επίπεδο βεβαίως, που υποδηλώνει όμως σαφώς το εύρος και το βάθος των συνολικών σχέσεων των δύο τόπων – προς απογοήτευση των μικρών τοπικισμών και των ρηχών ρητόρων τους. Μέτοικος λοιπόν εγώ –κατά πολλούς λόγω μεν μέτοικος είτα γηγενής...– αισθάνομαι όμορφα να ανταποδίδω στη δεύτερη πατρίδα τα οφειλόμενα τροφεία και αντιλαμβάνομαι καλύτερα την ισοκράτεια ρήση ελαφρά παραλλαγμένη Όλβιοι οι της διπλής παιδείας μετέχοντες.

Και ακόμα περισσότερο με συναρπάζει η ανίχνευση σκιρτημάτων ζωής ενός ολόκληρου αιώνα κάτω από την επιφάνεια των διαγραμμάτων, που κατασκεύαζε ο ψυχρός ηλεκτρονικός υπολογιστής, και των απρόσωπων αριθμητικών δεδομένων με τα οποία τον τροφοδοτούσα. Με αυτά όμως ως προϋποθέσεις μπορούμε να φθάσουμε ασφαλέστερα, όπως έλεγε ο Κ. Θ. Δημαράς, σε μια «φαντασία πιθανή», που συναντά το σχολικό παρελθόν αυτού του τόπου ζωντανό.

Εδώ τελειώνει το μικρό ταξίδι. Να ευχαριστήσω τους ομιλητές για όσα καλά είπαν. Μια τέτοια γενναιοδωρία προέρχεται μόνο από περίσσειμα ψυχής. Να ευχαριστήσω και όλους εσάς που με τιμήσατε με την παρουσία σας. Να μου επιτρέψετε μόνο μια μικρή μεροληψία. Χαίρομαι ξεχωριστά που βλέπω ανάμεσα σας και πολλούς μαθητές μου. Του δάσκαλου αυτή είναι η μεγαλύτερη αμοιβή. Γιατί, όπως λέει και ο Σπύρος Ασδραχάς, το καντήλι του εξακολουθεί να καίει μόνο όσο ποτίζεται από το λάδι του δικού τους καντηλιού.

